

eines per al debat

**MENORCA I LA LLENGUA:
UN MISSATGE EN UN BÒTIL**

per Àngel Mifsud Ciscar

nombre 3

Menorca i la llengua: un missatge en un bòtil és, com diu el seu propi autor, una reflexió "sobre l'estat actual d'una nau -la llengua catalana de Menorca- que sortí de les drassanes fa setcents anys". L'estudi elaborat per *Àngel Mifsud Ciscar* va ser publicat a la revista Lull del mes de gener de 1997.

Eines per al debat és una publicació del **PSM** i dels **Joves d'Esquerra Nacionalista-PSM**.

MENORCA I LA LLENGUA: UN MISSATGE EN UN BÒTIL

A l'Ateneu de Maó se celebraren durant el curs 1995/1996 unes tertúlies a l'entorn del tema -cit de memòria- "Quina Menorca volem?"; sembla ser que els contertulians foren unànimes a considerar que, si bé els nous temps durien reptes i canvis, tots ells volien una Menorca no gaire diferent de la d'avui.

Pens que és una actitud compartida per la gran majoria dels menorquins i menorquines, aquesta de fer solament els retocs imprescindibles per tal de conservar viu i tal com és aquest món en petit. Perquè Menorca és un microcosmos sorprenent en tots els aspectes; i potser per açò, com totes les terres, ha generat tòpics que han esdevingut bagatge de propis i estranys.

Em cenyiré al tema de la llengua. Els menorquins estam acostumats a sentir, en boca dels visitants d'altres terres de parla catalana, elogis i meravelles sobre la genuïtat, la bellesa i la vitalitat del nostre "pla": "Vosaltres sí que esteu bé" -vénen a dir. Quin tant per cent de tòpic hi ha en aquesta asseveració? És realment envejable la situació social de la llengua pròpia? Fins a quin punt els menorquins d'ara veuen la llengua com un element definidor -i, per tant, imprescindible- del "païsatge" illenc, talment com les laberíntiques tanques de pedra seca o les platges verges?

Preguntes com aquestes obren tot un seguit d'interrogants que no tenen resposta fàcil, perquè caldria respondre-hi des d'un estudi sociolingüístic minuciós i global que està per fer. Esper que em permetin, però, que, a la llum d'unes poques dades, reflexioni sobre l'estat actual d'una nau -la llengua catalana de Menorca- que sortí de les drassanes fa set-cents anys.

I

El punt de partida d'aquesta reflexió són les dades reproduïdes al QUADRE.1 de l'Annex d'aquest treball, extretes de l'anuari del diari AVUI, de Barcelona, de l'any 1996, que permeten comparar amb certa garantia les xifres referides a Menorca amb les d'altres cinc comarques: dues de valencianes, dues del Principat i Les Pitiüses; i açò per tal que siguin entitats físiques i

humanes diferents, i que abastin, a més, tot l'àmbit català. Precisament aquestes diferències ens poden donar una primera aproximació al cas menorquí.

Com que ja sabem com és de fàcil donar voltes sense rumb -o naufragar- en els maremàgnums de xifres, a efectes comparatius i per simplificar, he elaborat a partir de la informació de l'AVUI el QUADRE.2, en què maneig solament tants per cent, i en què agrup la variable "coneixement de la llengua" en quatre nivells:

- 1r: La població que té un coneixement nul de la llengua: no l'entén. A l'anuari de l'AVUI figura en la columna corresponent.
- 2n: Les persones que tenen tan sols un coneixement passiu del codi: corresponen a les de la columna "L'entén" de l'AVUI.
- 3r: És format per la suma de les columnes "sap parlar" i "llegir" del QUADRE.1: són els qui coneixen i empren el codi però no dominen -si més no, a nivell d'actuació- tots els registres, especialment els cultes.
- 4t: El domini del codi en aquest cas és complet, cosa que permet "actuar" en tots els àmbits i amb tots els registres de la llengua: són els compresos en la columna "escriure" del QUADRE.1.

I, evidentment, el nivell zero, és a dir, el grup dels qui "no hi consten".

No podem obviar, tanmateix, el problema que les dades de l'AVUI, elaborades a partir de les obtingudes en el cens de l'any 1991, no concorden amb les que, per a Les Illes, dóna el volum setè, Taules sobre el coneixement de la llengua de la CAIB, de l'esmentat cens, editat per la Conselleria de la Funció Pública del Govern Balear i per l'Institut Balear d'Estadística, ja que els "totals" del Govern Balear van referits sempre a la població "de 6 i més anys", cosa per altra banda lògica quan es tracta de qüestions sobre coneixements de llengües.

Malgrat tot, com que tan sols pretenc analitzar grans línies i no voldria afeixugar la redacció, crec que podríem obviar les distorsions excepte en els casos en què siguin significatives. Valgui, mentrestant, a tall d'exemple, que l'AVUI diu que saben llegir la llengua 39.943 persones a Menorca, un 62% de la població, sent així que en són, segons el Govern Balear, 42.505, el 64%; l'explicació és senzilla: els de l'anuari es van oblidar, en el cas menorquí -no pas en l'eivissenc-, de sumar-hi la xifra dels

qui no parlen la llengua però l'entenen i la llegeixen.

II

Precisament, el primer que crida l'atenció del QUADRE.2 és l'estranya coincidència de les Pitiüses i Menorca a separar-se de la resta en el nivell zero, el de la gent que, simplement, no hi consta. Si els percentatges normals són, per lògica, els de catalans i valencians, com hem d'explicar que les illes els dupliquin? Probablement, perquè els percentatges estan farcits amb el gruix de la població entre 0/5 anys, i en les altres comarques, no.

Pel que fa al primer nivell, el dels qui declaren no entendre la llengua del país, la de Menorca és una xifra sorprenent, el 5%, a mig camí entre l'1% de les comarques que no han rebut immigració massiva -La Costera i el Baix Ebre- i els 11/13% de les que sí que n'han rebuda. A què es deu aquesta posició equidistant? Al tipus d'immigració? Crec que no exactament; o, si més no, convé de matisar-ho.

Fixem-nos en el perfil que presenta una comarca d'immigració obrera com és el Baix Llobregat: al segon nivell hi ha un poderós segment de població -un 35%, el més nombrós de la comarca- que s'ha integrat al país i, doncs, la llengua li és familiar, però no l'empra per diferents motius que no pertoca ara d'esbrinar. En canvi, a Menorca, aquest segon nivell de població representa solament un 13%, xifra similar a les comarques de Tortosa i Xàtiva, emperò a anys-llum del Baix Llobregat i de la comarca de Sagunt (22 i 25 punts manco).

Així, doncs, aquest 5% de població del 1r nivell no pot ser atribuït a la immigració massiva i sobtada, "integrada" -que, com hem vist, queda reflectida en el segon- sinó a aquells grups socials que duen una vida "a part", bé sigui volgudament (cas dels funcionaris o d'estrangers amb gran capacitat adquisitiva), bé per marginació extrema ("lumpen" o estrangers pobres). Reforça aquesta hipòtesi el fet que ni al Baix Ebre ni a la Costera, on aquest segment és ínfim, no hi hagi guarnicions militars, ni gaire turisme, ni tampoc una administració perifèrica de l'estat sobredimensionada per causa de la insularitat.

El cas d'Eivissa i Formentera és ben especial en aquests segments, i els menorquins -tots- faríem bé de mirar-nos-els

amb lupa. No tenc a mà les estadístiques sobre el volum migratori que aquestes illes han rebut en les darreres dècades, però a la llum de les dades les Pitiüses no són una comarca d'immigració obrera "clàssica", com el Camp de Morvedre, per exemple, perquè el 23% del segon nivell queda bastant enfora del 38% d'aquesta; tanmateix, sobrepassa en 10 punts els 13/15% nostre i de les comarques d'immigració moderada.

Podríem concloure, per tant, que han rebut un volum intermedi d'aportació migratòria, però el problema no és -crec jo- quantitatiu, sinó qualitatiu. Com explicar, si no, en el primer nivell, l'11% d'eivissencs i formenterers que no entenen la llengua? És el mateix del Baix Llobregat! Per què si hi ha arribat menys gent donen el mateix percentatge de gent que viu "a part"? Evidentment no s'explica sense un sector terciari basat en un turisme de "disco". No voldria que em prenguessin per frívol: com pots integrar-te en un país si no el veus, si dorms de dia i vius de nit? Com es pot mantenir un bilingüisme passiu enmig de l'èxtasi musical?... Però parlàvem de Menorca.

Del que hem dit fins ara, sumant els percentatges referits als dos primers nivells de població, podem veure com, declaradament, un 18% dels menorquins no sap parlar la llengua pròpia del país, la catalana. A Eivissa i Formentera, els qui no la saben són un 34%; al Baix Llobregat, un 46%... És Menorca, doncs, tal com ens diuen, un "paradís" de la llengua? Mirant-ho fredament, a La Costera, la comarca de Xàtiva, el percentatge dels qui no saben la llengua és inferior al nostre; no gaire però inferior. Ara, La Costera no pot ser un paradís perquè no està aïllada: amb 35 minuts de cotxe, ets a l'enorme i castellanitzada ciutat de València; i a la inversa.

I Menorca, ho és? Diguem d'avançada que els paradisos, des de fa uns milers d'anys, són poc recomanables: o són artificials, o són petits, i aleshores no basta un àngel amb una espasa de foc a la porta per defensar-los del vast caos exterior, la qual cosa els fa, òbviament, angoixants, molt menys paradisiacs. Els paradisos, com la sociolingüística, no són senzills, car res no ho és quan es tracta d'éssers humans.

III

Un 75% dels menorquins afirma saber parlar la llengua pròpia. La parlen realment? Quan? Amb qui? No se'ls va demanar en el

cens si ho feien, i no és açò -les actituds, les expectatives- el que ara m'interessa, sinó l'estat actual del cos social per al qual s'ha de planificar la política lingüística.

Deia que, si sumam el tercer i quart nivells del QUADRE.2, tres quartes parts dels menorquins saben parlar català; si comparam aquest percentatge amb els de les altres comarques veurem, en primer lloc, que queda sols a 7 i 8 punts respectivament dels del Baix Ebre i de la Costera (82 i 83%), mentres que es distancia moltíssim del d'Eivissa i Formentera(58%) i dels de les comarques de forta immigració: 52% el Baix Llobregat i 46% el Camp de Morvedre. Són xifres esgarrifoses, que ens parlen de com està d'esquarterat l'àmbit vital de la llengua: fins i tot en una comarca, la de Sagunt, els catalanoparlants són -som- ja minoritaris. Tanmateix, aquests nombres esfereïdors queden matisats si ens miram de més a prop el quart nivell.

Perquè és l'anàlisi del quart nivell -el de la població que pot emprar la llengua amb normalitat- la que ens forneix de criteris per interpretar la realitat tot defugint els clixès i els tòpics.

Fixem-nos que hi ha una separació nítida entre dos grups de comarques, la qual, contra el que suposadament cabria esperar, **no passa per si han rebut o no immigració**. Xifres canten: per una banda les comarques que tenen un quart nivell fent pinya al voltant del 30% -les dues del Principat i Menorca-, i per l'altra, giravoltant a l'entorn del 20%, les dues valencianes i les Pitiüses. Podríem dir: "És per causa de la introducció més primerenca de la llengua al sistema educatiu". Eivissa i Menorca tanmateix...

IV

La immigració, doncs, marca una sèrie de comarques **eixamplant els dos primers nivells de població**; els dos darrers, en canvi, evolucionen per factors altres que la immigració. Quins? Provem ara de comparar comarques. Veiam primer com es comporten les comarques d'immigració extrema (BL i CM del QUADRE.2). Veim, d'entrada, que el percentatge del primer nivell és molt

similar (11/13%), i el de menor gruix en totes dues; però si en la comarca valenciana està perillosament a un sol punt del quart nivell (14%), en la catalana, per contra, la diferència és de 20 punts. El segon nivell, al seu torn, és en tots dos casos el més potent, i en les dues té un volum semblant: 35 i 38%.

Pel que fa a població catalanoparlant, aquesta gira al voltant del 50%: per dalt a la catalana (52%); per sota a la valenciana (46%). Aquesta diferència pren tot el sentit si consideram que el quart nivell és el segon en volum al Baix Llobregat (31%), a molt poca distància del 35% dels qui no parlen la llengua; a la comarca de Sagunt, en canvi, aquest quart nivell és ínfim (14%), i entre els catalanoparlants predominen els del tercer, més propensos a la diglòssia i al canvi de llengua (32%).

Comparem ara les dues comarques que no han tingut allau migratòria: les BE i LC del QUADRE.2. Hi constatarem, una vegada més, que la diferència entre la comarca catalana i la valenciana ve marcada **pel diferent pes específic dels dos nivells de catalanoparlants**: totes dues amb un percentatge altíssim de catalanoparlants (82 i 83%), en totes dues, també, hi predomina el tercer nivell (46 i 57%)... en la comarca de Tortosa, tanmateix, el quart nivell és 10 punts superior al de la de Xàtiva (36 i 26%): la llengua, doncs, **manté el prestigi allà on ja en tenia, rebi o no rebi immigració**.

Finalment, arriba el torn a les illes. Si qualque cosa demostren les xifres és que són un món propi en petit. Eivissa i Formentera, laberíntiques: un primer nivell enorme, com si fossin terra de gran immigració, que ho són, però no tant, tal com ho demostren el segon nivell i el tercer, els quals tendeixen als índexs de les comarques agrícoles sense immigració; el quart nivell: "a la valenciana". Perillós. Menorca? Un primer nivell un xic més alt que el de les comarques agrícoles, atribuïble a la insularitat -ja ho hem dit; el segon, igual que el de la comarca amb menys immigració; el tercer, fort, i el quart: "a la catalana". Tot dit.

V

A manera de recapacitació del que hem vist fins ara, destacarem, primer, que la forta immigració marca la societat, però per si sola -pel que fa a la llengua- no impedeix res; vull dir que els primers nivells, els de castellanoparlants, són potents on hi ha

hagut immigració i febles on no. I això és pura aritmètica. Ara bé, la immigració, en incidir en una societat diglòssica -com la valenciana-, actua com un dissolvent de la llengua minoritzada i sense prestigi: no tan sols erosiona el quart nivell, que ja era baix, sinó també el tercer (Comparau LC i CM al QUADRE.2). En canvi, si incideix en una col·lectivitat en què la llengua minoritzada conserva prestigi, s'erosiona tan sols el tercer nivell, amb la qual cosa la llengua manté capacitat de resposta: un quart nivell fort.

En segon lloc, crec que, si estam d'acord que val la pena fer de la llengua pròpia l'habitual, i per tant creim que els poders públics hi han d'actuar, és evident que llur actuació ha de tendir, bàsicament, a fer que **el quart nivell erosioni el tercer**. Sé que hi ha qui veu en aquest grup com una espècie de reserva espiritual i pensa que **s'ha d'actuar directament sobre el segon**. Van errats: passaria, aquesta població, directament al quart grup? No. Impossible, **mentres hi hagi un tercer grup significatiu que actui de model negatiu**. Al cap i a la fi, hi ha una dita que diu: "**Tal veuràs, tal faràs**". I la gent la sap i la practica.

Els poders públics -i acab- ja ho fan, açò, amb més o manco traça o ganes. El problema és que el poder públic **necessita** un model-actor, fora d'ell, on s'emmirallin els convidats a entrar en la nova dimensió de la llengua: un quart nivell de població que es mogui de manera digna i respectuosa per tots els àmbits del subtil entramat de la societat civil. Convivència i cultura: vet-aquí l'autèntic paradís.

VI

Hem pogut veure, doncs, a vol d'ocell, les especificitats del suposat "paradís" menorquí: el tòpic, sense deixar d'esser-ho, perquè en les societats occidentals el 99% de la població domina la llengua, no està tan enfora de la realitat. Menorca ha generat molts altres tòpics que esperen el seu torn, especialment els d'ordre intern. Cenyim-nos, tanmateix, a la llengua i davallem ara ran de terra: les xifres són les dels QUADRES 3 i 4 de l'Annex; la font, les dades donades pel Govern Balear sobre el cens del 1991; la metodologia, la mateixa. Preparats? Zoom!

Farem primer, doncs, un recorregut pels nivells de població dels vuit municipis menorquins arrengrats de ponent a llevant.

Pel que fa al primer nivell, si ens imaginam un línia que travessi de nord a sud l'illa entre Es Mercadal i Alaior, veurem que a ponent, tots els municipis estan per davall del 5%; en canvi a llevant, tots per sobre. A l'extrem est, el cas especial d'Es Castell: l'únic que arriba al 10%, més enllà del qual (veg. QUADRE.2) hi ha les comarques d'immigració massiva. Sembla, per tant, que la nau de la llengua escora a babord.

Respecte del segon nivell, cal destacar que en cap municipi no és el nivell majoritari ni arriba a nivells del 30%, típics de comarques de forta immigració. Si ens hi fixem, veurem que el nivell evoluciona de la següent manera: a partir del valor mínim, el 6% d'Es Migjorn, un municipi agrícola interior, el menys poblat de l'illa, va ascendint tant cap a ponent (9% de Ciutadella) com cap a llevant; amb la diferència que en aquesta banda, passat Sant Lluís (10%), les xifres es disparen (Maó, 19%; Es Castell, 24%). Es confirma, doncs, l'escorament.

El tercer nivell, en canvi, és pertot el més poderós; i és interessant de constatar que els valors evolucionen igual -però en sentit invers- que en el segon nivell, és a dir: partint del valor màxim, el 58% d'Es Migjorn, va davallant cap als dos extrems, fins al 47% de Maó i de Ciutadella. Aquesta vegada, a llevant, queda sol Es Castell (34%), l'únic municipi per davall dels 40% i molt a prop dels valors corresponents a les comarques receptores d'immigració (veg. QUADRE.2). L'escorada a babord de què parlàvem és ja ben manifesta.

I arribam al quart nivell, que, com hem vist en les conclusions de la primera part d'aquest article, és el més important. En el nostre cas té, a més, un interès especial. Si ens el miram amb deteniment, hi veurem tres grans unitats:

- a) Els dos municipis extremo-occidentals, Ciutadella i Ferreries, amb els percentatges més alts: 41 i 42%.
- b) El sector central, que des del 33% d'Es Migjorn, va enlairant-se en direcció a l'est fins arribar, a Sant Lluís, als valors dels municipis de ponent: un 40%.
- c) Els dos municipis extremo-orientals, Maó i Es Castell, amb els tants per cent més baixos: 28 i 32% respectivament.

La mateixa tònica, per tant, que els altres nivells: es torna a confirmar l'escorament... Alerta, emperò: el 28% és de Maó; Es Castell, municipi receptor d'immigració, gairebé un "banlieu", té un quart nivell més poderós que el maonès. No, no tot és tan clar:

el vaixell s'escora, sí, però per què?

Una vegada més, la resposta la trobarem en els nivells baixos. Així, si sumam les xifres dels dos darrers, veim que el percentatge dels qui parlen català, a partir dels màxims de Ferreries i Es Migjorn (91%), va descendint en les dues direccions fins arribar al 88% de Ciutadella, per un costat, i al 84% de Sant Lluís, per l'altre. Podríem pensar que aquesta davallada continua, més accelerada, això sí, cap a l'est fins arribar al mínim -lògic, per causa de les migracions- d'Es Castell: el 66%.

Però açò és pur eufemisme, encobriment, autoengany: Es Castell té un tercer nivell erosionat per la immigració (el seu 34% -ja ho hem dit abans- s'acosta a les xifres de comarques com la de Sagunt); **Maó, al contrari, no:** té el mateix 47% que Ciutadella. **El que sí que té erosionat Maó és el 4t nivell:** és l'únic municipi de l'illa que, amb un 28%, baixa netament del 30%. I açò no és atribuïble a immigració, sinó a la diglòssia, a la minusvaloració -que no és sempre menyspreu- de la llengua pròpia. Si la nau està escorada, és, per tant, a Maó. I açò, que explica molts dels tòpics interns de la vida menorquina, és, al seu torn, difícil d'explicar. Per què a Maó hi ha més diglòssia que a la resta de l'illa? Deu haver-hi unes raons complexes, que, de ben segur, arrelen en la construcció de l'estat burgès al segle XIX. No és aquest el moment, però algú s'hi haurà de posar.

VII

A manera de conclusió podem dir, en primer lloc, que la base social de la llengua és bona -dins de la anormalitat, és clar- en tots els municipis de Menorca, ja que hi ha un nucli fort de població que està en posició d'emprar-la en tots els registres i de prestigiar-la. Açò, si res no ho capgira, la preserva de la diglòssia i de la substitució. Tot i això, destaquen en aquest sentit els dos municipis ponentins i Sant Lluís. En segon lloc, i pel que fa a l'únic municipi amb immigració significativa, Es Castell, la llengua té un evident prestigi, i, per tant, capacitat de resposta. Perquè us faceu una idea del que vull dir, res millor que comparar els nivells d'Es Castell amb els que es donen de les Pitiüses al QUADRE.2. I finalment MAÓ. Maó en el cor. En el nostre i en el d'una batalla a la diglòssia en la qual la ciutat de llevant és art i part. Batalla necessària, perquè Maó és un dels motors de l'illa; victòria possible perquè té un tercer nivell intoccat. I tota una illa culta i unida al darrere.

A N N E X

QUADRE. 1: Dades comarcals:

	població total	l'entén	sap parlar	llegir	escriure
BAIX LLO-					
BREGAT	610.192	530.446 87%	319.396 52%	335.387 55%	188.465 31%
no l'entén:	67.460	11%			
no hi consta:		2%			
BAIX EBRE	64.645	62.633 97%	52.892 82%	44.834 69%	23.271 36%
no l'entén:	852	1%			
no hi consta:		2%			
LA COSTERA	63.087	60.280 96%	52.438 83%	33.913 54%	16.089 26%
no l'entén:	747	1%			
no hi consta:		3%			
EL CAMP DE					
MORVEDRE	70.728	59.704 84%	32.428 46%	27.006 38%	9.814 14%
no l'entén:	9.188	13%			
no hi consta:		3%			
MENORCA	64.412	56.815 88%	48.586 75%	42.505 64%	20.820 32%
no l'entén:	2.954	5%			
no hi consta:		7%			
EIVISSA I					
FORMENTERA	76.547	61.776 81%	44.261 58%	30.275 40%	13.889 18%
no l'entén:	8.769	11%			
no hi consta:		8%			

EINES PER AL DEBAT / 3

QUADRE.2: Percentatges de població per nivells de coneixement de la llengua:

	BL	BE	LC	CM	ME	EF
No hi consten:	2	2	3	3	7	8
1r. No l'entén:	11	1	1	13	5	11
2n. L'entén i no el sap parlar:	35	15	13	38	13	23
3r. Sap parlar i no escriure:	21	46	57	32	43	40
4t. El parla, el llegeix i l'escriu:	31	36	26	14	32	18

QUADRE.3: Nivell de coneixement de la llengua per municipis.

	1r		2n		3r		4t		TOTAL
Alaior.	396	7%	476	8%	2.903	49%	2.159	36%	5.934
Ciutadella.	525	3%	1.687	9%	9.099	47%	7.914	41%	19.225
Es Castell.	502	10%	1.182	24%	1.671	34%	1.549	32%	4.904
Es Mercadal.	82	4%	230	10%	1.092	51%	746	35%	2.150
Es Migjorn.	31	3%	57	6%	559	58%	322	33%	969
Ferrerries.	74	2%	229	7%	1.629	49%	1.422	42%	3.354
Maó.	1.174	6%	3.864	19%	9.564	47%	5.562	28%	20.164
Sant Lluís.	170	6%	286	10%	1.249	44%	1.146	40%	2.851

QUADRE.4: Percentatges de població per nivells de coneixement de la llengua als municipis menorquins.

	CIU.	FER.	ES MGJ.	ES MER.	ALA.	ST.L.	MAÓ	ES CAS.
1r.	3	2	3	4	7	6	6	10
2n.	9	7	6	10	8	10	19	24
3r.	47	49	58	51	49	44	47	34
4t.	41	42	33	35	36	40	28	32